

О.В.Одрін *

ТВАРИННИЦТВО ОЛЬВІЙСЬКОГО ПОЛІСА КІНЦЯ VI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ III ст. до н.е.

Досліджується розвиток тваринницької галузі в Ольвійському полісі наприкінці VI – у першій половині III ст. до н.е. Визначено рівень сприятливості природних умов Нижнього Побужжя для різних її форм. Розглянуто галузево-територіальну структуру ольвійської хори та місце в ній спеціалізованих тваринницьких районів. Проаналізовано галузеву структуру ольвійського тваринництва.

Ключові слова: античність, Ольвія, хора, сільське господарство, тваринництво, скотарство, вівчарство.

Вивчення такої важливої галузі ольвійського господарства, як тваринництво, хоча й розпочалося вже доволі давно, але відбувалося з різним ступенем інтенсивності, що пов'язувалося як зі станом джерельної бази, так і з еволюцією загальних уявлень дослідників про економіку поліса загалом та про роль у ньому тваринницької галузі зокрема. Так, зрозуміло, що в період панування так званої «торгівельної теорії», коли провідними сферами ольвійського господарства вважалися торгівля та експортно орієнтоване ремесло¹, а всі поселення, які виникали довкола міста, апріорно вважалися належними місцевому населенню, питання дослідження сільського господарства Ольвії (зокрема тваринницької його складової) перебували на периферії уваги. Ситуація принципово змінилася після появи «аграрної теорії», коли саме сільське господарство почали справедливо вважати основою економіки причорноморських полісів, і коли в околицях стародавньої Ольвії було відкрито значну кількість заселених еллінами поселень, які творили її сільськогосподарську округу².

Говорячи ж про джерельну базу, слід відзначити, що будь-які реконструкції ольвійського тваринництва на основі самих лише писемних джерел виглядали абсолютно безперспективними з огляду на граничну фрагментарність останніх. Натомість така реконструкція стала можливою після проведення масштабних археологічних і, що особливо важливо, археозоологічних досліджень матеріалів із території Ольвійського поліса – як із самого міста, так і з сільських поселень. Саме ці дослідження й уможливили створення низки узагальнюючих праць, в яких належну увагу приділено в тому числі історії господарства Ольвії³.

* Одрін Олександр Вадимович – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, відділ історії України середніх віків і раннього нового часу
E-mail: olodrin@ukr.net

¹ Докл. див.: Одрін О.В. Сільське господарство Ольвії: історія досліджень та концепцій // Україна в Централіно-Східній Європі. – Вип.16. – К., 2016 (у друку).

² Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии. – К., 1989; Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). – К., 1990.

³ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии; Крыжицкий С.Д., Русяева А.С., Крапивина В.В., Лейпунская Н.А., Скржинская М.В., Анохин В.А. Ольвия: Античное государство в Северном Причерноморье. – К., 1999; Крыжицкий С.Д., Лейпунская Н.О. Принципи моделювання економічного базису північнопричорноморської

В усіх дотичних студіях стверджується про доволі інтенсивний розвиток тваринницької галузі в Ольвійському полісі. Попри це, узагальнюючої праці, яка всебічно висвітлювала б її розвиток, досі не існує. У фаховій літературі знайшли своє відображення лише окремі складові цього процесу. Так, аналіз остеологічного матеріалу з ольвійських поселень і порідного складу худоби Ольвії було здійснено О.П.Журавльовим⁴. Просторову структуру тваринницьких районів ольвійської хори, перш за все Аджигольського, та їх місце у загальній економічній структурі розглядав С.Б.Буйський⁵. Одній із галузей тваринництва, а саме вівчарству, присвячено студію автора цих рядків⁶.

Метою даної роботи і є створення цілісної картини розвитку тваринницької галузі в Ольвійському полісі, для чого необхідно вирішити наступні завдання: визначити рівень сприятливості природних умов Нижнього Побужжя для розвитку різних форм та галузей тваринництва; розглянути галузевотериторіальну структуру ольвійської хори й місце в ній спеціалізованих тваринницьких районів, а також просторову структуру останніх; з'ясувати галузеву структуру ольвійського тваринництва; виявити напрями розвитку кожної з основних галузей тваринництва.

Природні пасовиська та ресурси розвитку відгінного тваринництва на Нижньому Побужжі

Спочатку коротко розглянемо ресурсну базу ольвійського тваринництва⁷. Зрозуміло, що для різних форм утримання худоби ці ресурси були неоднаковими: для відгінного тваринництва на першому місці стояла якість природних пасовиськ, тоді як для більш малорухливих форм утримання худоби – стійлово-вигінної чи стійлової – головну роль відігравали штучні корми.

Основна природна рослинність місцевих типчаково-ковилових степів не становить великої цінності як фураж. За умов помірного пасовищного використання типчаково-ковилові степи дають у середньому 7–10 ц/га сіна, а при перевипасі – лише 3–5 ц/га⁸. Це – дуже невисока врожайність. Для порівняння:

античної держави на прикладі Ольвії // Палеоекономіка раннього залізного віку на території України. – К., 2004. – С.8–31.

⁴ Журавльов О.П. Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1993; Його ж. Дрібна рогата худоба Ольвії елліністичного періоду // Археологія. – Вип.42. – К., 1980. – С.92–101; Журавльов О.П., Маркова Е.П., Сычёва Л.В. К истории животноводства Ольвийской сельской округи // Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья (археологическая карта). – К., 1990. – С.98–113; Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1 // Археологія. – 1997. – №2. – С.82–91 та ін.

⁵ Буйских С.Б. Некоторые итоги изучения ольвийской округи // Проблемы исследования Ольвии. – Парутино, 1985; Его же. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры (VI–II вв. до н.э.) // Ольвия и её округа. – К., 1986; Его же. Античное поселение Аджигол 1 близ Ольвии // Старожитності степового Причорномор'я і Криму. – Вип.ХІІ. – Запоріжжя, 2005. – С.164–189.

⁶ Одрін О.В. Виробництво вовни і вовняних виробів та торгівля ними в Ольвії у VI–IV ст. до н.е. // Україна в Центрально-Східній Європі. – Вип.3. – К., 2003. – С.15–34.

⁷ Докл. див.: Одрін О.В. Екологія господарства античних держав Північного Причорномор'я. – К., 2014. – С.93–97.

⁸ Балашев Л.С., Ситайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Типология лугов Украины и их рациональное использование. – К., 1988. – С.103–104.

різнотравно-типчаково-ковиловий степ дає, відповідно, 15 ц/га і 8 ц/га сіна, тобто в півтора – два рази більше⁹. Укіс у типчаково-ковилових степах становить від 15–17 ц/га до 20 ц/га¹⁰, проте більш-менш активно степи косили, очевидно, лише в околицях поселень.

У травостой нижньобузьких степів переважали три види ковили: Лессінга, волосиста та українська. Найбільш розповсюдженими були угіддя з переважанням останньої, які мають середню продуктивність та надзвичайно нестійкі до впливу надмірного випасання, за якого на їх місці утворюються типчатники, що відзначаються низькою продуктивністю та якістю корму¹¹. Саме тому, наприклад, кочові скіфи використовували переважно угіддя північностепової підзони, де поширені більш продуктивні пасовиська, а на півдні – в основному заплавні та подові луки¹².

Ще менш якісними, аніж типчаково-ковилові, пасовиськами є псаммофітні степи, поширені, зокрема, на Кінбурнському півострові. Будь-який більш-менш інтенсивний випас, особливо великої рогатої худоби, швидко призводить до знищення дернини й виникнення на місці степу пісків, що розвіюються¹³. Через це сучасні фахівці з луківництва рекомендують їх суто сінокісне використання¹⁴.

Лучна рослинність, на відміну від степової ксерофітної (посухостійкої), формується в умовах достатньої зволоженості й, відповідно, має мезофітний характер. У степовій зоні лучна рослинність розвивається в місцевостях, зволжених ґрунтовими чи паводковими водами – на заплавах річок, днищах балок та в подах. Площа заплавних угідь у період, що розглядається, була набагато більшою за теперішню. Це зумовлювалося двома причинами. По-перше, через набагато більшу, ніж зараз (за деякими підрахунками, на 55–70 км²)¹⁵ площу заплави Південного Бугу та Дніпра (з огляду на суттєво нижчий рівень моря в античну добу¹⁶). По-друге, через існування заплав малих степових річок та струмків. Очевидно, їх мали більшість сучасних великих балок регіону, таких, як Анчекрацька, Аджигольська, Корениська, Олександрівська, Чорноморська¹⁷.

Заплавні луки поділяються на луки високої заплави, які ненадовго затоплюються паводковими водами, і луки низької заплави, що їх паводкові води покривають на триваліший час. Затоплені нині водами лиману заплавні луки, скоріш за все, належали до другого класу, оскільки затопленою виявилась, в основному, низька заплава, тоді як заплавні луки малих річок – до першого.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же.

¹¹ Балашев Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Типология лугов Украины... – С.120–121.

¹² Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии VI–III вв. до н.э. – К., 1999. – С.96–100.

¹³ Балашев Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Типология лугов Украины... – С.129–130.

¹⁴ Там же.

¹⁵ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии... – С.17.

¹⁶ Шилик К.К. К палеогеографии Ольвии // Ольвия. – К., 1975. – С.51–91.

¹⁷ Лисецкий Ф.Н., Молодецкий А.Э. География Николаевской области. – Николаев, 1990. – С.12, 17.

Заплавні луки першого класу менш урожайні, аніж другого. Найсухіші з них, наприклад луки з домінуванням типчаків чи тонконогів, дають лише 5–7 ц/га сіна, щоправда якості вищої за степове¹⁸. Більш вологі луки цього класу, зокрема з переважанням вівсяниці східної або лисохвосту лучного, – від 7–12 ц/га до 15–20 ц/га високоякісного сіна¹⁹. Заплавні луки другого класу більш урожайні. Так, луки з домінуванням тонконогу лучного та пирію дають 15–20 ц/га, а тонконогу болотяного – 20–30 ц/га високоякісного сіна²⁰.

Слід зауважити, що на самому початку колонізації регіону значна частина заплав була вкрита не лучною, а лісовою та чагарниковою рослинністю²¹. Первинні луки вкривали лише території із засоленими та солонцюватими ґрунтами, які широко розповсюджені на Нижньому Побужжі. Площі заплавних луків поступово збільшувалися після вирубки давньогрецькими поселенцями деревної рослинності.

Первинною є лучна рослинність подів²² – плоскодонних замкнених понижень, яких доволі багато на межиріччі Березані й Південного Бугу, а також на лівобережжі останнього²³. Урожайність подових луків вища за врожайність степів. Так, луки з переважанням покісниць дають від 8–12 ц/га до 14–18 ц/га²⁴, а осок та ситника Жерара, а також вівсяниці східної – від 10–15 ц/га до 15–20 ц/га доброякісного сіна²⁵.

Беручи до уваги все сказане, аж ніяк не можна погодитися з думкою, що грецькі пастухи мали використовувати в основному степові угіддя. Малорухливе, порівняно з кочовим, грецьке тваринництво швидко виснажило б простори відкритого степу. Значно більш обґрунтованим виглядає припущення про використання поселенцями в основному заплавних і подових пасовиськ.

Вирощування фуражних культур та кормова база стійлово-вигінного тваринництва

На Нижньому Побужжі існували добрі умови для вирощування спеціалізованих кормових рослин античного світу: французької сочевиці (вики ервілії), люцерни та гуньби²⁶. При цьому місцеве населення у принципі могло забезпечити худобу достатньою кількістю кормів навіть без відведення значних площ під спеціалізовані фуражні культури – лише за рахунок культур подвійного призначення. Серед останніх слід назвати ячмінь, просо, плівчасті пшениці, а також зернобобові, перш за все сочевицю, чину, нут²⁷. Усі вони, окрім

¹⁸ Балашев Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Типология лугов Украины... – С.132–133.

¹⁹ Там же. – С.139, 143.

²⁰ Там же. – С.149, 152.

²¹ Афанасьев Д.Я. Природні луки УРСР. – К., 1968. – С.17.

²² Там само. – С.16.

²³ Молодых И.И. Грунты подов и степных блюдец субаэрального покрова Украины. – К., 1982. – С.45–48.

²⁴ Балашев Л.С., Сипайлова Л.М., Соломаха В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Типология лугов Украины... – С.165.

²⁵ Там же. – С.163–164.

²⁶ Див.: Одрін О.В. Екологія господарства... – С.36, 83–84.

²⁷ Там само. – С.78–83.

проса, могли з успіхом вирощуватися на зональних ґрунтах. Таким чином, і для культивування зернофуражних рослин на Нижньому Побужжі існували цілком сприятливі умови. Місцеве тваринництво було добре забезпеченим як природними лучними угіддями для розвитку відгінного скотарства, так і фуражними культурами – для стійлового.

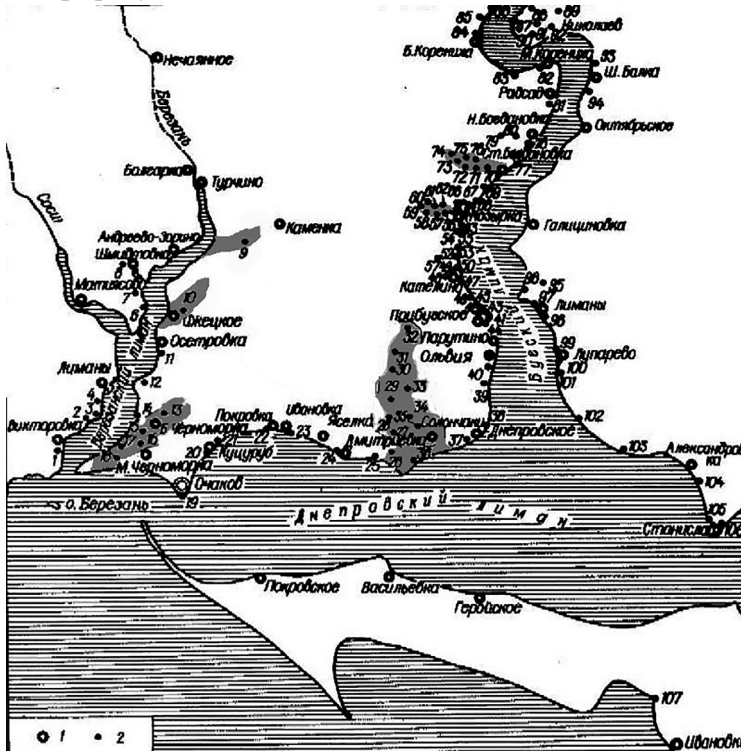
Отже Нижнє Побужжя мало значні за площею та якістю кормові угіддя для ведення грецькими поселенцями продуктивного тваринницького господарства. При цьому природні ресурси регіону були цілком сприятливими для культивування кормових рослин, що створювало додаткові позитивні умови для розвитку галузі. Природні умови Нижнього Побужжя загалом сприятливі для ведення як відгінного, так і для стійлового скотарства. Це формувало потенційні умови ведення комплексного землеробсько-тваринницького господарства.

Становлення, розвиток і просторова структура тваринницьких районів ольвійської хори

Дослідники вказують на існування на території Ольвійського поліса низки районів, де, судячи з невеликого культурного шару та відсутності решток будівель, існували переважно не постійні, а тимчасові поселення. Більшість із них інтерпретується як чабанські стоянки. Відповідно, господарство районів їх локалізації мало спеціалізуватися на відгінному тваринництві.

Доба архайки. Спеціалізовані на тваринництві райони Нижнього Побужжя почали виникати вже на самому початку освоєння греками цих теренів і формування великої ольвійської хори за доби архайки (див. ілюстр.1). Нові тваринницькі осередки формувалися практично на кожному етапі цього процесу.

Освоєння берегів Березанського лиману – перша половина VI ст. до н.е. На цьому етапі греки обжили заплави річок і

Ілюстр.1. Хора Ольвії доби архайки
(за С.Д.Крижицьким, С.Б.Буйських, В.М.Отрешко, 1990).
Темним виділено спеціалізовані тваринницькі райони

струмків, що впадали в Березанський лиман, заснувавши цілий ряд поселень, що їх дослідники визначають як чабанські стоянки²⁸. Ці поселення розташовувались у сучасних балках Кільчен (поселення Шмідтівка 3), Анчекрацька (Кам'янка 3), біля с. Їжицьке (Їжицьке 4) та у Великій Чорноморській балці (Велика Чорноморка 3, Мала Чорноморка 4). Найважливішим в економічному плані, судячи з концентрації тут поселень різної сільськогосподарської спрямованості, був район Великої Чорноморської балки.

Освоєння правого берега Дніпро-Бузького лиману (від сучасного Очакова до Ольвії) – середина VI ст. до н.е. На цьому етапі виникає Аджигольський район – економічно найважливіший серед тваринницьких осередків ольвійської хори архаїчного періоду. Як уже зазначалося, в античну епоху Аджигольська балка являла собою річкову долину із заплавними луками, по обидва боки якої розташовувалося чимало подів, що давало змогу грецьким скотарям використовувати як заплавні, так і подові луки. Просторову структуру цього району добре досліджено²⁹. По всій довжині 45-кілометрової балки було рівномірно розташовано одинадцять поселень. Три з них (Аджигол 1, Аджигольська балка 10 та 14) являли собою відносно великі стаціонарні пункти, причому перше з них локалізувалося в гирлі балки, друге – у середній частині, а третє – в її верхів'ях. Решта вісім (Аджигольська балка 2–3, 5, 7–9, 11–12) були сезонними стоянками чабанів, про що свідчить незначна потужність культурного шару. Стаціонарні поселення, особливо найбільше з них – Аджигол 1, слугували базами зимівлі худоби та, очевидно, пунктами первинної переробки тваринницької сировини³⁰.

Освоєння правобережжя Бузького лиману – друга половина VI ст. до н.е. На цьому етапі греки освоїли долини річок та струмків, які впадали з правого боку до Південного Бугу: перш за все околиці сучасних балок біля сіл Козирка та Стара Богданівка³¹. У цій частині ольвійської хори не виникло великих спеціалізованих тваринницьких районів, подібних до Аджигольського, що пояснюється відносно невеликими розмірами тутешніх балок. Вірогідно, місцеве господарство мало комплексний землеробсько-скотарський характер.

Освоєння в архаїчну епоху лівобережжя Бузького та правобережжя Дніпровського лиманів не призвело до виникнення тут спеціалізованих на тваринництві районів, на відміну від наступного періоду історії сільської округи Ольвії. Підкреслимо, що ольвійське тваринництво не було сконцентроване лише на теренах, які спеціалізувалися на відгінному скотарстві або вівчарстві. Воно успішно практикувалося на більшості поселень в основному із землеробською спрямованістю економіки. Очевидно, тут переважала стійлова форма розведення худоби, а місцеве тваринництво було тісно пов'язаним із рослинницьким господарством, про що детально йтиметься нижче.

²⁸ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья... – С.14–16.

²⁹ Буйских С.Б. Некоторые итоги изучения ольвийской округи... – С.10; *Его же*. Некоторые вопросы пространственно-структурного развития Ольвийской хоры... – С.26.

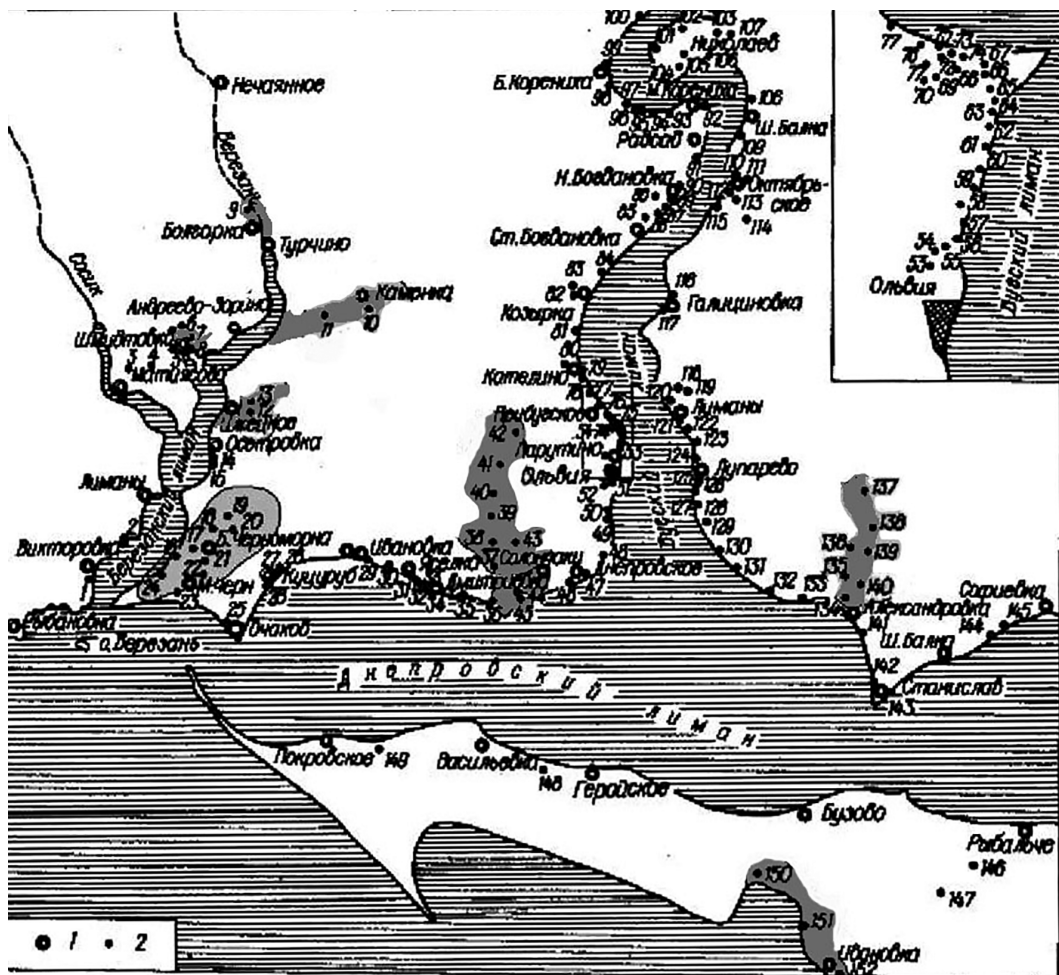
³⁰ Буйских С.Б. Античное поселение Аджигол 1 близ Ольвии...

³¹ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья... – С.29–32.

Доба класики – еллінізму. Велика ольвійська хора наступного етапу не була прямою спадкоємицею архаїчної, яка припинила своє існування в кінці першої третини V ст. до н.е.³² Під час реколонізації окремі спеціалізовані на тваринництві економічні райони зникли, натомість виникли нові.

Нове освоєння території Нижнього Побужжя відбувалося починаючи з рубежу V–IV ст. до н.е. і тривало впродовж першої чверті IV ст. до н.е.³³ При цьому ольвіюполіти не тільки практично повністю відновили експлуатацію земель, які вони контролювали в архаїчний період, але й обжили нові райони. Результатом цього стали зміни в кількості та просторовій структурі спеціалізованих на тваринництві осередків ольвійської хори (див. ілюстр.2).

Перш за все повністю відновилося функціонування районів Аджигольської та Великої Чорноморської балок.

Ілюстр.2. Хора Ольвії доби класики – еллінізму
(за С.Д.Крижицьким, С.Б.Буйських, В.М.Отрешко, 1990).
Темним виділено спеціалізовані тваринницькі райони

³² Там же. – С.43.

³³ Там же. – С.75.

У районі Березанського лиману, крім Великої Чорноморської балки, відновилась експлуатація заплавних угідь річок і струмків, тобто сучасних балок Кільчен, Анчекрацької (включно з Великою Очаківською) та балки біля с. Їжицьке³⁴. На думку дослідників, навколо великих сільських поселень цих трьох районів (Шмідтівка 3, Кам'янка 3, Каборга 2) існували сезонні чабанські стани³⁵. Додамо, що вони локалізувалися не у відкритому степу, а в долинах малих річок. Фактично, ці три мікрорайони мали просторову структуру, подібну до названих вище великих районів, відрізнялася вона лише меншим масштабом. Крім того, почалась експлуатація заплавних угідь р. Березанка (поселення Болгарка 2).

На правобережжі Бузького лиману, очевидно, припинилося інтенсивне освоєння Старобогданівської та Козирської балок. В усякому разі тимчасових стоянок чабанів цього періоду тут не виявлено. На лівобережжі лиману нових тваринницьких районів не з'явилося, натомість на правому березі Дніпровського лиману виник новий великий осередок в Олександрівській балці, який мав просторову структуру, подібну до Аджигольського, котру розглянемо нижче.

Дуже цікава поява чабанських стоянок на лівобережжі Дніпровського лиману – на Кінбурнському півострові (Іванівка 5, 9–10)³⁶. Відомо, що в античну добу півострів був залісненим. Тому поява тут подібних стоянок може свідчити про знищення грецькими поселенцями лісів із наступним випасом худоби на луках, що утворилися на їх місці.

Вище було коротко розглянуто просторову структуру низки другорядних спеціалізованих на тваринництві районів ольвійської хори. Тепер звернемо увагу на просторову структуру трьох головних районів: Аджигольського, Олександрівського та найменшого серед них – Чорноморського.

Просторова структура Аджигольського району у класичну та елліністичну добу була майже тотожна тій, яку він мав у період архаїки. У гирлі балки розташовувалися два стаціонарних поселення (велике Аджигол 1, яке існувало й у попередній час, а також менше за розмірами поселення Аджигол-мис). Обидва виконували функції баз зимівлі худоби та первинної переробки тваринницької сировини. Подібну функцію виконували також поселення у верхів'ях (Аджигольська балка 14) та, вірогідно, у середній частині (Аджигольська балка 7). Інші шість поселень (Аджигольська балка 2, 4, 6, 8, 11, Аджигольська коса 3) являли собою лише сезонні чабанські стоянки³⁷.

³⁴ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья... – С.45–47.

³⁵ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии... – С.102; Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья – С.68–69.

³⁶ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии... – С.102.

³⁷ Там же; Буйских С.Б. Античное поселение Аджигол 1 близ Ольвии...

Олександрівський район складався з двох великих стаціонарних поселень у гирлі балки (Олександрівка 1, 3) та шести сезонних стоянок чабанів (Олександрівка 2, 4–8)³⁸. Чорноморський район складався з одного стаціонарного поселення (Велика Чорноморка 1) і чотирьох сезонних стоянок (Велика Чорноморка 4–7)³⁹.

Слід підкреслити, що три основних райони тяжіли до трьох найбільших населених пунктів Ольвійського поліса: Березані (Чорноморський), Ольвії (Аджигольський) та городища Софіївка 2⁴⁰ (Олександрівський). Можливо, таке розташування пов'язане з тим, що у згаданих пунктах проводилася й остаточна переробка первинної тваринницької продукції відповідних районів. Утім подібне припущення вимагає додаткової перевірки.

Підсумовуючи розгляд становлення та розвитку тваринницьких районів ольвійської хори, а також їх просторової структури, можна констатувати, що поліс мав достатньо потужну базу для розвитку відгінного тваринництва як в архаїчний, так і у класичний та елліністичний періоди функціонування хори. Ця база загалом давала змогу виробляти надлишкову продукцію, частину якої можна було спрямовувати на експорт.

Галузева структура ольвійського тваринництва

Що стосується співвідношення різних видів худоби, яку розводили ольвійські тваринники, то робити остаточні висновки з цього приводу через брак даних поки що зарано. Це викликано декількома причинами. По-перше, у нашому розпорядженні немає остеологічної інформації зі стоянок чабанів, що обмежує знання про відгінне тваринництво. Ця відсутність лише частково може бути компенсована відомостями зі стаціонарних поселень – центрів спеціалізованих на тваринництві районів, таких, як Аджигол 1 або Велика Чорноморка 2: на цих поселеннях могли практикувати форми скотарства, відмінні від відгінної, про що свідчить великий відсоток свиней (про форми свинарства див. нижче). По-друге, остеологічних даних із поселень доби класики – еллінізму в нашому розпорядженні не надто багато, суттєво менше, аніж інформації з поселень періоду архаїки. Така диспропорція може призвести й до неточностей у висновках, оскільки з часом структура сільського господарства взагалі, і тваринництва зокрема, могла змінюватися. Зважаючи на сказане, слід підкреслити, що висновки, зроблені на основі наведених нижче даних, загалом попередні, і з надходженням нової інформації можуть бути скориговані.

³⁸ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Отрешко В.М. Античные поселения Нижнего Побужья... – С.75.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Про це поселення див.: Буйских С.Б. К локализации Канкита // Стародавнє Причорномор'я. – Вип.11. – Одеса, 2016. – С.50–59.

Тваринництво Нижнього Побужжя за остеологічними даними⁴¹

Пункт	Період	Велика рогата худоба	Дрібна рогата худоба	Свиня	Собака	Кінь	Кіт	Осел
Аджигол 1	архаїка	26,92%	36,54%	11,54%	11,54%	9,61%	3,84%	—
Березань	архаїка	19,21%	58,27%	11,92%	5,50%	4,64%		0,60%
Ольвія	архаїка	23,41%	63,37%	4,35%	4,52%	4,18%	0,17%	—
Вел. Чорноморка 2	архаїка	21,96%	50,93%	8,41%	10,75%	7,94%	—	—
Бейкуш	архаїка	25,17%	35,76%	4,64%	23,84%	10,60%	—	—
Куцуруб	архаїка	27,00%	38,49%	6,57%	11,68%	15,33%	0,73%	—
Чортовате 7	архаїка	28,74%	43,73%	6,07%	9,31%	12,15%	—	—
Стара Богданівка 2	архаїка	31,08%	40,54%	6,76%	12,84%	8,78%	—	—
Лупареве 2	архаїка	35%	36,66%	1,67%	11,67%	15,00%	—	—
Козирка 2	класика	34,33%	38,05%	5,22%	8,96%	12,69%	0,75%	—
Козирка 2	еллінізм	33,77%	32,47%	9,09%	11,69%	12,99%	—	—
Козирка 12	еллінізм	38,88%	27,77%	8,33%	2,77%	22,22%	—	—
Софіївка 2	еллінізм	26%	41,3%	6,9%	9,8%	16%	—	—

Скотарство⁴²

Попри те, що за кількістю особин в остеологічних матеріалах велика рогата худоба поступається дрібній, саме скотарство слід визнати провідною галуззю ольвійського тваринництва. Це пояснюється двома обставинами. По-перше тому, що воли мали бути головною (якщо не єдиною) тягловою силою в польовому землеробстві грецьких поселенців. А від самого початку заснування нових апойкії на степових берегах Понту елліни зіткнулися з необхідністю освоювати великі масиви цілинних земель, зорати які, не маючи достатнього поголів'я волів, було неможливо. Відомо, що піднімаючи цілину або орючи старі степові перелоги, українські селяни традиційно використовували упряжки з 3-х і навіть 4-х пар волів⁴³, оскільки тягловим коням упоратися з товстим шаром степової повсті було не під силу. При цьому,

⁴¹ Таблицю складено за: Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1... – С.87; Журавльов О.П., Маркова Е.П., Сычѣва Л.В. К истории животноводства ольвийской сельской округи... – С.110 (табл.3–4), 111 (табл.5); Журавльов О.П. Животноводство и охота на античном поселении Глубокая Пристань (Софиевка 2) // Проблемы археологии Северного Причерноморья. – Ч.2. – Херсон, 1990. – С.69.

⁴² Тут і далі термін ужито у вузькому значенні – як розведення великої рогатої худоби, а не синонім тваринництва.

⁴³ Павлюк С.П. Традиційне хліборобство України: агротехнічний аспект. – К., 1991. – С.179.

звичайно, чим більше пар використовувалося, тим глибшою була оранка і тим якісніше оброблявся ґрунт⁴⁴. Звісно, якщо випадково не трапиться принагідна епіграфічна знахідка, навряд чи ми зможемо точно встановити, скільки саме пар волів запрягали в одну упряжку грецькі землероби Північної Надчорноморщини, але на легких ґрунтах Середземномор'я в рало впрягається щонайменше одна пара⁴⁵, тож на важких ґрунтах степу їх кількість мала бути більшою. Крім того, добре відомо, що чим примітивніше орне знаряддя, тим більше воно потребує тягової сили для успішної оранки⁴⁶. У будь-якому разі цілком очевидно, що, не маючи достатньої кількості волів, еллінські поселенці просто фізично були б не у змозі освоїти степові чорноземи й темно-каштанові ґрунти.

По-друге, саме велика рогата худоба слугувала основним джерелом м'яса для мешканців Нижнього Побужжя, та й усього Надчорномор'я загалом, а їхній м'ясний раціон був доволі багатим⁴⁷. На Азіатському Боспорі відкрито господарство, що спеціалізувалося на постачанні м'яса на місцеві ринки⁴⁸. Очевидно, подібні господарства мали розташовуватися й в інших освоєних греками районах⁴⁹.

Загалом археозоологічні дані підтверджують висловлені вище тези. Фіксується доволі значний відсоток решток волів серед кісток свійського бика, причому особливо великим він був навіть не за архаїчної, а за класичної доби, напередодні та під час реколонізації великої хори Ольвії⁵⁰. Згодом, в елліністичний період, за загального зростання питомої ваги скотарства, відсоток волів дещо зменшився, натомість корів – зріс⁵¹. Це може свідчити, з одного боку, про збільшення молочного напрямку в розведенні великої рогатої худоби⁵², а з іншого – про скорочення фонду цілинних земель, розорювання яких потребувало більшої кількості тягової сили, ніж староорних. Говорячи про молочне скотарство, можна припустити, що воно загалом було подібним до того, яке практикувалося до XIX ст. в Миколаєві або Херсоні, коли потреби містян у молоці задовольняли мешканці прилеглих хуторів⁵³, подібних до тих, які відкриті в ольвійському передмісті⁵⁴, тобто рівень товарності загалом був невисоким через незначну ємність внутрішнього ринку.

⁴⁴ Там само. – С.180.

⁴⁵ Див.: *Halstead P.* Two Oxen Ahead: Pre-Mechanized Farming in the Mediterranean. – Malden; Oxford; Chichester, 2014.

⁴⁶ *Павлюк С.П.* Традиційне хліборобство України... – С.176.

⁴⁷ *Журавльов О.П., Отрешико В.М.* О рационе питания архаического населения Нижнего Побужья // Древнее Причерноморье: II чтения памяти проф. П.О.Карышковского. – Одесса, 1991. – С.84.

⁴⁸ *Каспаров А.К.* Скотоводческое хозяйство поселения Волна 1 // Таманская старина. – Вып.3. – Санкт-Петербург, 2002. – С.153–162.

⁴⁹ Таке господарство, очевидно, було відкрито і в околицях Ольвії (див.: *Папанова В.А., Ляшко С.М.* Ольвійська усадьба IV в. до н.е. // Старожитності Степового Причорномор'я і Криму. – Вип.ХV. – Запоріжжя, 2009. – С.100–106).

⁵⁰ *Журавльов О.П.* Історія фауни і тваринництва Нижнього Побужжя в античний час... – С.17.

⁵¹ Там само. – С.18.

⁵² Там само.

⁵³ *Шмидт А.* Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба: Херсонская губерния. – Ч.2 – Санкт-Петербург, 1863. – С.217.

⁵⁴ *Папанова В.А., Ляшко С.М.* Ольвійська усадьба IV в. до н.е.

Способи утримання великої рогатої худоби ольвійськими поселенцями визначити доволі складно, адже археологічні дані з цього приводу надто скупі. Очевидно, у цьому питанні не обійтися без залучення історико-етнографічних відомостей. Традиційно українці у степу тримали худобу цілорічно просто неба, незалежно від погодних умов, і лише пізньої осені та взимку переводили у загони⁵⁵. Майже весь рік вона перебувала на підніжному кормі, і лише у сніжну погоду та ожеледь одержувала сухий корм⁵⁶. При цьому тільки робочі воли й телята споживали відносно якісні корми, тоді як решта худоби годувалася гірше, аніж вівці чи коні⁵⁷. Німці-колоністи – носії порівняно вищої культури сільського господарства – тримали корів (але не волів) під навісами, рідше у сараях⁵⁸.

Ураховуючи той факт, що решток приміщень, котрі можна було б надійно інтерпретувати як стайні, на території Нижнього Побужжя виявлено вкрай мало⁵⁹, можна припустити, що і греки практикували тримання худоби просто неба. Утім навряд чи вони настільки нераціонально годували тварин, як українські колоністи XVIII–XIX ст., адже, на відміну від останніх, елліни активно вирощували кормові культури (а саме незадовільна годівля вважалася чи не головною причиною масового падежу худоби взимку)⁶⁰. Крім того, наявність якісної кормової бази ольвійського скотарства підтверджується і спостереженнями О.П.Журавльова, який звернув увагу на відсутність сезонного забою тварин на поселеннях⁶¹.

Що ж стосується порідного складу великої рогатої худоби Ольвії, то він був доволі строкатим. Ще В.І.Бібікова⁶² попередньо встановила наявність тут щонайменше трьох порід свійського бика: крупнорогатої, короткорогої, дрібної комолої. О.П.Журавльов на матеріалах ольвійської хори підтвердив та розвинув ці спостереження, указавши на відмінності в порідному складі великої рогатої худоби на різних поселеннях⁶³. Комола порода, судячи з даних античних авторів, зокрема Геродота⁶⁴, мала скіфське походження. Археозоологи логічно пояснювали появу цієї породи в античних державах Надчорномор'я масовими закупами у скіфів⁶⁵. На думку О.П.Журавльова, більшу за скіфську рогату породу свійського бика грецькі колоністи привезли з собою і згодом схрестили

⁵⁵ Шмидт А. Матеріали... – С.213.

⁵⁶ Там же.

⁵⁷ Там же. – С.214.

⁵⁸ Там же.

⁵⁹ Так, наприклад, в узагальнюючій праці С.Д.Крижицького (див.: *Крыжицкий С.Д. Архитектура античных государств Северного Причерноморья*. – К., 1993) подібного роду споруди взагалі не виділяються в окрему категорію.

⁶⁰ Шмидт А. Матеріали... – С.218.

⁶¹ Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1... – С.84. Див. також: Журавльов О.П., Маркова Е.П., Сычева Л.В. К истории животноводства ольвийской сельской округи... – С.99.

⁶² Бібікова В.І. Фауна Ольвії та її периферії за матеріалами розкопок 1935–1948 рр. // Археологічні пам'ятки УРСР. – Т.VII. – К., 1958. – С.144.

⁶³ Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1... – С.84.

⁶⁴ Herod. IV, 29.

⁶⁵ Журавльов О.П. Животноводство, охота и ландшафтные особенности античного Ольвийского государства (по костным остаткам) // Морфологические особенности позвоночных животных Украины. – К., 1983. – С.40.

з нею місцеву комолу⁶⁶. Саме імпортом скіфської худоби та схрещуванням її з грецькими породами О.П.Журавльов пояснював несподіване збільшення розмірів великої рогатої худоби Ольвійського поліса у класичну епоху⁶⁷, наслідком чого стало збільшенням розмірів нащадків (явище гібридної сили, або гетерозис). Щоправда, як показують археозоологічні дослідження у Середземномор'ї, саме у цей період процес збільшення розмірів великої рогатої худоби відбувався по всьому грецькому світу⁶⁸, тож ситуація в Ольвії виглядає складовою загального процесу.

Вівчарство

Як свідчать дані археозоології, вівчарство, поряд зі скотарством, становило основу ольвійського тваринництва. Так само, як і у випадку з биками, доволі різноманітним був і порідний склад місцевих овець⁶⁹. Однак у питанні походження цих порід археозоологи мають відмінні погляди. Так, на думку О.П.Журавльова, який указував на відмінності між грецькими та скіфськими породами дрібної рогатої худоби⁷⁰, овець і кіз (на відміну від корів, биків) греки привезли з собою із метрополії. Натомість О.К.Каспаров, аналізуючи матеріали Березанського поселення та вважаючи, що від самого початку місцеві елліни вирощували власні породи, усе ж припускає, що за певний час вони почали імпортувати дрібніших за розмірами скіфських овець⁷¹. При цьому, на його думку, усі кози, яких розводили місцеві греки, були тубільного, а не привізного походження. Останнє твердження виглядає доволі дивним, адже у грецькому господарстві загалом козівництво було куди більш вагомим, ніж у скіфському. Тому це потребує подальшої перевірки. Більш вірогідний імпорту скіфських овець, адже вони напевно були набагато краще пристосованими до умов степового клімату Надчорномор'я, ніж власне грецькі, та могли використовуватися для виведення нових гібридних порід.

Утім і тут все не так однозначно, адже й у греків вівчарство та пов'язані з ним промисли досягли доволі високого рівня розвитку, зокрема в Мілеті – метрополії більшості античних апойкій Надчорномор'я⁷². Висока якість мілетської овечої вовни та виробів із неї так само була добре відомою в тодішньому еллінському світі. Сучасні фахівці вважають, спираючись як на дані античних авторів,

⁶⁶ Там же.

⁶⁷ Журавльов О.П. Животноводство и охота в Ольвийском государстве (заметки археозоолога) // Ольвийские древности. – К., 2009. – С.263.

⁶⁸ Kron G. Roman Livestock Farming in Southern Italy: the Case against Environmental Determinism // *Espaces intégrés et ressources naturelles dans l'Empire romain: Actes du colloque de l'Université de Laval – Québec (5–8 mars 2003)*. – Besançon, 2004. – P.125; *Idem*. Archaeozoological Evidence for the Productivity of Roman Livestock Farming // *Münstersche Beiträge zur Antiken Handelsgeschichte*. – Bd XXI, H.2. – Marburg, 2002. – S.66–68.

⁶⁹ Журавльов О.П. Історія фауни і тваринництва... – С.14; Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1... – С.85.

⁷⁰ Журавльов О.П. Животноводство и охота... – С.263.

⁷¹ Каспаров А.К. Некоторые замечания о фаунистических остатках из поселения на о. Березань // Материалы Березанской (Нижнебугской) античной археологической экспедиции. – Т.2. – Санкт-Петербург, 2012. – С.124–125.

⁷² Див., напр.: Greaves A.M. *The Land of Ionia: Society and Economy in the Archaic Period*. – Malden, 2010. – P.75–76; *Idem*. *Miletos: A History*. – London, 2011. – P.96.

так і на давньогрецькі зображення овець, рештки давньої вовни, що саме з Малої Азії тонкорунні вівці потрапили до грецьких колоній Південної Італії, а звідти – до Іспанії⁷³. Відомі й знахідки вовни тонкорунних овець у Надчорномор'ї⁷⁴, але незрозуміло, чи належала ця вовна вівцям грецького походження, адже й у скіфів, можливо, були тварини, подібні до сучасних цигайських, тобто з поліпшеною вовною⁷⁵. Одержували тонкорунних овець греки від скіфів, або навпаки – скіфи від греків, чи ж в обох цих народів тонкорунне вівчарство розвивалося незалежно – на ці питання поки що ми відповіді не маємо. Утім дивно було б, якби мілетяни, постачаючи тонкорунних овець у Тарент, не ввозили б їх до власних колоній на Чорному морі, де умови для інтенсивного вівчарства були цілком сприятливими.

Багаторічна практика степового тонкорунного вівчарства показала, що найхарактерніший спосіб утримання – відгінний упродовж більшої частини року. Лише взимку овець тримали у хлівах та вівчарнях – у непогоду й коли степ вкривав шар снігу, тобто до 100 днів на рік⁷⁶. За рекомендаціями античних авторів, хліви для тонкорунних овець тримали в більшій чистоті, ніж для звичайних, зокрема вимощували долівку камінням (аби не застоювалася сеча)⁷⁷. Залишки таких вимощених приміщень, які інтерпретуються як стійла, відомі й на ольвійській хорі⁷⁸. Вірогідно, що тонкорунне (або напівтонкорунне) вівчарство в Ольвії, аби бути економічно вигідним, мало практикуватись у спеціалізованих тваринницьких районах, тоді як на стаціонарних поселеннях перевагу віддавали м'ясному або ж м'ясо-молочному напряму розведення худоби.

О.П.Журавльов стверджує про переважно м'ясний напрям розведення овець на більшості поселень ольвійської хори (зокрема у самій Ольвії, на Березані та Аджиголі 1)⁷⁹. При цьому, через об'єктивні складнощі, археозоологи не можуть з'ясувати, до якого саме напряму слід віднести ту чи іншу породу. Можна лише спробувати провести певні історичні аналогії. У новий час найпоширенішою м'ясного напряму, яку розводили у степовому Надчорномор'ї, була волоська⁸⁰. Вівці цієї породи добре переносять степовий клімат, а взимку навіть здатні, на відміну від овець інших порід, добувати корм із-під неглибокого снігу⁸¹. У нас є всі підстави вважати, що породи такого типу були розповсюдженими у причорноморських степах і за скіфо-античної доби. Так, на пекторалі з Товстої могили фахівці визначили овець, зовні дуже подібних до сучасної цигайської породи, яка загалом близька до волоської, відрізняючись від неї набагато якіснішою вовною, схожою на мериносову⁸². Незалежно від

⁷³ Ryder M.L. Merino history in Old Wool // Textile History. – 18 (2). – 1987. – P.120–121, 124–126.

⁷⁴ Ryder M.L., Hedges J.W. Ancient Scythian Wool from the Crimea // Nature. – 242. – P.480.

⁷⁵ Принаймні саме таких овець зображено на пекторалі з Товстої могили (див.: Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии... – С.146).

⁷⁶ Шмидт А. Материалы... – С.245.

⁷⁷ Varro II, 2, 19.

⁷⁸ Крыжицкий С.Д., Буйских С.Б., Бураков А.В., Отрешко В.М. Сельская округа Ольвии... – С.138.

⁷⁹ Журавльов О.П., Яковенко В.І. Тваринництво на античному поселенні Аджигол 1... – С.86.

⁸⁰ Шмидт А. Материалы... – С.226.

⁸¹ Там же. – С.227.

⁸² Целютін В.К., Кротов А.А. Вівчарство. – К., 1984. – С.96. Волоська порода відноситься до грубововнових овець м'ясо-молочного напряму, тоді як цигайська – до напівтонкорунних універсального напряму розведення (див.: Там само. – С.16).

того, зображували античні торевти скіфських чи грецьких овець⁸³, ця порода, зважаючи на інтенсивні торгівельно-обмінні контакти між греками та скіфами, зокрема й у тваринницькій галузі⁸⁴, могла бути розповсюджена в надчорноморських степах.

Конярство

Це була третя за важливістю галузь ольвійського тваринництва, яка суттєво поступалася скотарству та вівчарству. Порідний склад ольвійських коней був доволі різноманітним. Ще В.І.Бібікова відзначала наявність в Ольвії декількох порід свійського коня, про що свідчила висока варіабельність розмірів остеологічних решток⁸⁵. Пізніше цей висновок, на більшій кількості матеріалу, підтвердив і О.П.Журавльов. При цьому дослідник зазначав, що порідний ольвійський кінь не мав аналогів ані у Степовій Скіфії, ані у племен Лісостепоного Правобережжя⁸⁶. Він припускав, що, скоріш за все, спеціалізації порід коней в Ольвії не існувало, місцеві мешканці використовували коня як в упряжі, так і як верхову тварину залежно від обставин⁸⁷. До речі, приблизно так само використовували коней українські, молдавські й болгарські селяни в Надчорномор'ї XIX ст.⁸⁸

За спостереженнями археозоологів, ольвійські коні в основному були мало- або середньорослими⁸⁹. Цікаво, що і в XIX ст. відзначали загалом невисокий зріст степових коней, навіть заводських⁹⁰. Тоді у селян степових районів (окрім німецьких колоністів) коні відігравали допоміжну роль у сільськогосподарських роботах порівняно з волами: їх використовували для боронування, для гарманування тощо⁹¹. Більш породистими коні були лише на кінських заводах, та й то далеко не всюди⁹². Цілком очевидно, що в античні часи в Надчорномор'ї не існувало ринків збуту, що спонукало б до створення спеціалізованих конярських господарств. Відповідно, не було й умов для ведення активної селекційної роботи. Можна лише припускати, що ольвійські аристократи могли тримати породистих верхових коней (мисливських або бойових), але таке припущення поки що не підтверджене конкретними фактами.

⁸³ Цигайська порода, на думку фахівців, має малоазійське походження, тож могла потрапити до греків ті скіфів цілком незалежно.

⁸⁴ Див. також: *Одрін О.В.* З історії грецько-скіфських торговельних відносин: торгівля худобою, археозоологічні дані та етнографічні паралелі // *Стародавнє Причорномор'я*. – С.392–398.

⁸⁵ *Бібікова В.І. Бібікова В.І.* Фауна Ольвії та її периферії за матеріалами розкопок 1935–1948 рр. – С.147.

⁸⁶ *Журавльов О.П.* Свійський кінь в Ольвії // *Археологія*. – 2003. – №4. – С.101. Утім, слід зважати і на суттєву обмеженість даних із «варварських» поселень та могильників, що потенційно вможливило коригування цього висновку в майбутньому. О.В.Маркова (див.: *Маркова О.В.* *Equus caballus* з Ольвійського поховання // *Археологія*. – 2002. – №1. – С.118), аналізуючи ймовірність гібридизації місцевих коней східного походження з імпортними західними, зазначає про можливість широкої торгівлі кінями. Такий висновок, проте, зроблено на підставі аналізу лише одного скелету коня (це був єдиний повний скелет, знайдений в Ольвії), а тому потребує подальшого підтвердження на більшій кількості матеріалу.

⁸⁷ *Журавльов О.П.* Свійський кінь в Ольвії... – С.102.

⁸⁸ *Шмидт А.* Матеріали... – С.203.

⁸⁹ *Журавльов О.П.* Свійський кінь в Ольвії... – С.101.

⁹⁰ *Шмидт А.* Матеріали... – С.202.

⁹¹ Там же. – С.203.

⁹² Там же. – С.200–203.

Поки що можемо говорити про суттєво меншу роль конярства, порівняно зі скотарством та вівчарством, в ольвійському тваринництві. Очевидно, коней використовували головним чином як робочу худобу для деяких допоміжних сільськогосподарських робіт (натомість найбільш важкі виконували волами) та з транспортною метою. Крім цього, конина, як і баранина та яловичина, ішла в їжу⁹³.

Свинарство

Із-поміж основних галузей ольвійського тваринництва воно мало найменше значення. Утім на окремих поселеннях роль свинарства була доволі вагомою. Слід зауважити, що традиційне степове свинарство має свої особливості у формах утримання поголів'я. Свиней зазвичай випасали на вигоні, або й у відкритому степу, причому в поміщицьких господарствах їх навіть виганяли великими стадами на степові пасовиська після великої рогатої худоби та овець, а після завершення збирання врожаю – і на баштани⁹⁴. Але особливо активно свиней випасали не у степу, а у плавнях, куди їх зазвичай заганяли з весни, а виганяли восени, при цьому окремих здичавілих тварин навіть забивали на місці⁹⁵. На території Ольвійського поліса існувало декілька плавневих масивів: на півночі, північніше від сучасного Миколаєва (бузькі плавні), на сході східніше Глибокої Пристані (дніпровські плавні). Не виключено, що в античні часи існували й інші масиви, нині затоплені водами лиманів.

Загалом розвинуте свинарство, як вважається, більшою мірою характерне для римського, аніж для грецького тваринництва й, відповідно, свинина займала в раціоні римлян вагоміше місце⁹⁶. Слід визнати, що цей висновок, базований головню на археозоологічній інформації із Західної та Центральної Європи, кореспондується і з остеологічними даними з хори Ольвії, де на більшості поселень рештки свиней не перевищують 4–7% від загальної кількості (див. табл. вище). Примітно, що одним із небагатьох винятків є поселення Аджигол 1 – центр відповідного тваринницького району. Утім, якщо спосіб утримання свиней тут був подібним до описаного вище, нічого дивного у цьому немає. Очевидно, що греки вирощували лише власні породи свиней, адже у скіфів, природно, цей напрям набув розвитку лише після початку процесів седентаризації⁹⁷.

Загалом свинарство відігравало допоміжну роль у тваринництві Ольвійського поліса, суттєво поступаючись провідним галузям – скотарству та вівчарству – навіть у питанні забезпечення мешканців м'ясом. Утім на окремих поселеннях роль його була доволі значною. Якими особливостями місцевого господарства пояснюється цей факт – поки що незрозуміло.

⁹³ Журавльов О.П. Свійський кінь в Ольвії... – С.88.

⁹⁴ Шмидт А. Матеріали... – С.252.

⁹⁵ Там же.

⁹⁶ King A. Diet in the Roman world: a regional inter site comparison of the mammal bones // *Journal of Roman Archaeology*. – Vol.12. – 1999. – P.168–202.

⁹⁷ Гаврилюк Н.А. История экономики Степной Скифии... – С.148. Теоретично можна припускати імпорту греками свиней із Фракії чи Правобережного Лісостепу, але це виглядає вкрай малоймовірним хоча б з погляду практичної доцільності.

Підсумовуючи огляд основних галузей ольвійського тваринництва, можна констатувати його доволі складну галузеву структуру, яка включала скотарство, вівчарство, конярство, свинарство, а також козівництво, яке, за браком даних, перебуває поза розглядом. Очевидно, остаточно не вирішеним залишається питання про форми утримання худоби, адже археологічні дані надто неповні, а історико-етнографічна інформація про ведення степового господарства в нові часи та історико-археологічні відомості про традиційне античне господарство часом суперечать одне одному.

Так, як уже говорилося вище, у причорноморських степах худобу цілорічно тримали на підніжному кормі просто неба, без особливого зв'язку з рослинницьким господарством. За аналогією, логічним було б припустити, що й в античні часи селяни мали дотримуватися подібних практик. Натомість сучасні дослідження сільського господарства Середземномор'я від неоліту до античної доби змушують набагато обережніше підходити до цього питання. На думку низки фахівців, середземноморське тваринництво було здавна тісно пов'язаним із рослинництвом, а тому не варто перебільшувати роль пасторалізму⁹⁸. При цьому вказується на поширення комплексного рослинницько-тваринницького господарства у Середземномор'ї впродовж надзвичайно тривалого часу – починаючи від неоліту й аж до сучасних традиційних (а не модернізованих) господарств⁹⁹. Навряд чи ольвійські елліни могли дозволити собі «розкіш» відмовитися від досягнень середземноморської агротехніки та перейти до суто екстенсивного господарства з перелоговим землеробством і відгінним тваринництвом¹⁰⁰. Як показують дослідження в Південній Італії, екстенсивне господарство домінувало там не в античну добу, а пізніше, у ранньомодерні часи, за панування Араґону: саме тоді тут існували величезні латифундії, натомість господарства римського часу були відносно невеликими¹⁰¹. Так само невеликими, на думку археологів, були й господарства ольвійської хори.

Проти можливостей ведення екстенсивного господарства, перш за все, звичайно, орного землеробства, свідчить і його технічне оснащення. Вище вже говорилося про проблеми з підняттям цілини легкими дерев'яними ралами. Спостереження над співвідношенням плужної та ральної обробки землі у традиційних господарствах Середземномор'я показали, що дерев'яним ралом там оброблялися головним чином легкі й кам'яністі ґрунти, тоді як

⁹⁸ *Kron G. Roman ley-farming // Journal of Roman Archaeology. – Vol.13. – 2000. – P.277–287; Halstead P. Sheep in the garden: the integration of crop and livestock husbandry in early farming regimes of Greece and southern Europe // Animals in the Neolithic of Britain and Europe. – Oxford, 2015; Idem. Pastoralism or household herding: problems of scale and specialization in early Greek animal husbandry // World Archaeology. – Vol.28 (1). – 2006. – P.20–42.*

⁹⁹ *Halstead P. Sheep in the garden...; Halstead P. Two Oxen Ahead...*

¹⁰⁰ Тут аналогією можуть слугувати німецькі колоністи модерних часів, які, переселившись до степів Херсонщини та Приазов'я, зберегли вищу, порівняно з українцями, молдаванами чи росіянами, сільськогосподарську культуру, лише модернізувавши її відповідно до нових природно-кліматичних умов.

¹⁰¹ *Kron G. Roman Livestock Farming in Southern Italy... – P.119–120.*

важкі – плугом¹⁰². Зважаючи на те, що абсолютна більшість ґрунтів Нижнього Побужжя – не легкі й не кам'янисті¹⁰³, то обробляти їх ралом (а плуга, як відомо, греки не знали), навіть із залізним наральником, було справою не з легких і, до того ж, як уже зазначалося, вимагало великої кількості робочої худоби. Відповідно, для ольвіополітів, так само, як і для всіх греків Степового Надчорномор'я, доцільнішим було використовувати староорні землі.

Тому найбільш вірогідним виглядає припущення, що відгінне тваринництво було поширеним лише у спеціалізованих тваринницьких районах, тоді як на більшості поселень мало практикуватися комплексне господарство, відоме в нові часи як «ley-farming», за якого парові поля (переважно зайняті, а не чорні) використовувалися як пасовиська¹⁰⁴. Скотарство та вічарство, судячи з наявних даних, було, головню, молочно-м'ясного спрямування. Крім того, значну роль відігравало вирощування робочої худоби. Допоміжну функцію у забезпеченні місцевих мешканців м'ясом виконували також конярство, свинарство.

Що ж стосується відгінного тваринництва, то, як свідчать дані з поселень в Аджигольській і Чорноморській балках, провідними його галузями були вівчарство та скотарство. При цьому в районі Чорноморської балки відносно більшою була роль вівчарства, тоді як в Аджигольському районі вагомішу роль відігравало скотарство. Очевидно, останнє мало м'ясну або м'ясо-молочну спрямованість, тоді як перше – м'ясо-вовняну чи м'ясо-молочно-вовняну. Худобу з Аджиголу могли підганяти до Ольвії, де забивали в районі передмістя на спеціалізованих бійнях, а далі м'ясо йшло на ольвійський ринок. Натомість вторинна продукція перероблялася тут же, на спеціалізованих майданчиках ольвійського передмістя. Утім це питання окремого дослідження.

Активний розвиток ольвійського тваринництва повинен був призвести до вироблення певної, часом значної, кількості надлишкової продукції. Вона могла йти на експорт безпосередньо, у вигляді сировини, та/або як готовий товар після переробки цієї сировини місцевими майстрами¹⁰⁵. В останньому випадку експортний характер могли мати ремесла, пов'язані з обробкою вовни, шкур, кістки.

¹⁰² Halstead P. Two Oxen Ahead... – P.35.

¹⁰³ Див.: Одрін О.В. Екологія господарства... – С.69–77.

¹⁰⁴ Kron G. Roman ley-farming...

¹⁰⁵ Див.: Одрін О.В. Виробництво вовни і вовняних виробів...

The article explores the development of animal husbandry in the polis of Olbia in the late 6th century through the 1st third of the 3rd century BCE. It establishes whether the natural environment of the Lower Buh river region was conducive to various forms and branches of animal husbandry. It explores the branch and territorial structure of the Olbian chora and the role of specialized cattle breeding regions in it. It offers an analysis of the branches that comprised Olbian animal husbandry, and explores the trajectories of each of its main sectors.

Keywords: Classical antiquity, Olbia, chora, farming, animal husbandry, cattle breeding, sheep breeding.

